

EITLER ÁGNES

A néptáncgyűjtők és a *bokortanyák népe* a Népművészeti Intézet cédula- és kéziratanyagában

Tanulmányomban a néptánc filmre vételét előkészítő, illetve a mozgóképes gyűjtések néprajzi háttérét megalapozó kéziratok, cédulagyűjtemények kutatási lehetőségeire hívom fel a figyelmet, a nyíregyházi bokortanyákon az 1956-os évben történt többnyire táncfolklorisztikai szempontú gyűjtések anyagán keresztül. Elemzésemben törekszem adalékokkal szolgálni az 1950-es évek néptáncgyűjtéseinek munkamódszeréhez, a gyűjtés megvalósulásának mikéntjéhez a forráscsoport keletkezési körülményeinek megrajzolásával. Bízom benne, hogy vizsgálatommal hozzá tudok járulni a kor néprajzi érdeklődésének kutatásához.

A Népművészeti Intézet Szabolcs-Szatmár megyei tánckutató munkája

A bokortanyák, a nyíregyházi határ sajátos szerkezetű tanyavilága, és annak szlovák származású, evangélikus vallású ún. *tirpák* népessége az 1940-es években vált igazán ismertté, a nyíregyházi születésű nyelvész- és néprajzkutató, Márkus Mihály *A bokortanyák népe* (1943) című munkája nyomán.¹ A vidék táncfolklorjának megismerésére bő évtizeddel később, a Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának vállalkozásaként került sor. A kulturális tömegmozgalom művészeti irányítására 1951-ben létrehozott intézetben a néptánccal két osztály foglalkozott eltérő szemlélet és irányultság szerint: a táncmozgalom szervezését végző Táncosztály és a néptánc néprajzi szemléletű gyűjtését, tudományos feldolgozását végző Néprajzi Osztály.² A Muharay Elemér vezetése alatt álló Néprajzi Osztály első nagy, mono-

¹ Márkus kutatásának előzménye Simkó Gyula századelőn írt munkája volt. SIMKÓ 1909. Márkus saját pátriájával tanáranak, Györffy Istvánnak ösztönzésére kezdett behatóbban foglalkozni. Monográfiájában elsősorban társadalomnéprajzi és nyelvészeti szempontok érvényesülnek. SZEMKEŐ-VIGA 2005: 691–693. Tanulmányom címével Márkus hivatkozott munkájára utalok. A bokortanyákról, mint tanyarendszerről lásd ERDEI 1942: 227–228; KÓSA 1998: 146–148.

² FÖLDIÁK 1996: 3. A népművészeti mozgalom szervezésének, patronálásának gondolata szinte a második világháború befejezésének pillanatában újjászületett Magyarországon. (A két világháború közötti időszak népi kultúrával kapcsolatos diskurzusainak tárgyalása, mint az előzmények felvázolása fontos lehetne a tanulmány szempontjából, ám szétfeszítené annak kereteit.) Az ún. koalíciós időszakban a Szabadművelődési Tanács (1945–1949) égisze alatt működő Magyar Szabadszínjászok Országos Szövetsége (MASZOSZ), Muharay Elemér elnöksége igyekezett összefogni a különböző

grafikus igényű tánckutató munkája Somogy táncainak gyűjtése és feldolgozása volt, ennek eredménye önálló kötetben látott napvilágot 1954-ben (*Somogyi táncok*).³ A következő területi alapú kutatásra Szabolcs-Szatmár megyét jelölték ki, ahol még 1954-ben elindult a gyűjtőmunka. A Néprajzi Osztály kutató és feldolgozó tevékenységének sikerességét jelzi, hogy az említett évben a feladatokra külön szerveződés jött létre az osztályon belül: a Néptánckutató Munkaközösség. A szabolcs-szatmári gyűjtésnek immár munkaközösségi keretek között nekilátó kutatógárda tagjai a következők voltak: Andrásfalvy Bertalan, Berkes Eszter, Béres András, Éry Istvánné (Borbély Jolán), Jakab Ilona, Lányi Ágoston, Maác László, Martin György, Pesovár Ernő, Pesovár Ferenc, Polónyi Péterné, Varga Gyula és Vásárhelyi Gyula.⁴ A szabolcs-szatmári kutatás tapasztalatairól 1958-ban Martin György és

---

működő művészeti csoportokat és szövetségek munkáját (1946–1948). A MASZOSZ keretein belül Ortutayné Kemény Zsuzsa kezdeményezésére kezdte meg munkáját a Magyar Tánc Munkaközösség. VITÁNYI 1964: 93; FÖLDIÁK 1996: 2. 1948 után az országos politika változásaival összhangban az addigi intézményi keretrendszer sem maradhatott érintetlenül. A Muharaj által vezetett Szövetség megszűnt, ám Ortutayné elnökségével 1948 tavaszán megalakulhatott a Magyar Táncszövetség, mely szervezési, művészeti, oktatási és tudományos területeken vállalta a táncmozgalom irányítását. VITÁNYI 1964: 94. A korszakot átélő, fordulatait aktívan alakító Vitányi Iván szerint az 1948–1951 közötti időszak a *fordulat évével* kezdetét vevő belső ellenségkeresés időszaka volt a néptáncmozgalomban éppúgy, mint az országos politikában. A népművészeti mozgalom egésze kereste helyét a politikailag kemény kézzel meghúzott határok, a szovjet mintákra támaszkodó ideológiai keretek között (elég csak a népi kultúrával szemben megfogalmazott *narodnyik-vádra* gondolnunk, mely a néptáncmozgalmat is elérve feszültségeket szült, és ellentéteket élezett ki. VITÁNYI 1964: 95–97.). 1951-re a viták nyugvóponttra jutottak, sor került a néptánc rehabilitációjára. A hatalom biztosította a néptánc számára a megjelenést egy általa létrehozott és ellenőrzött, általában szovjet mintát követő intézményi háló keretei között. Vitányi amellett érvel, hogy 1951-től az országos művészeti verseny elindításával, a megelőző évben alapított Állami Népi Együttes első műsorának bemutatásával (1951. április 4. „Ecséri lakodalmas”), és a Népművészeti Intézet alapításával (1951. január 6.) országos szinten elindult a *népművészet reneszánsza*. VITÁNYI 1964: 100–102.

³ MORVAY–PESOVÁR 1954. A második világháború után a tudományos igényű néptáncgyűjtés egyrészt magánygyűjtések útján, valamint a Néptudományi Intézet és a MASZOSZ Magyar Tánc Munkaközösségének együttműködésével kezdődött el 1947-ben. Ezen időszak gyűjtései nagyrészt Gönyey Sándor, Lajtha László, Lugossy Emma és Molnár István nevéhez fűződnek. 1948-ban a MASZOSZ megszűnésével a gyűjtőmunkát a megalakuló Táncszövetség vitte tovább. A Magyar Tánc Munkaközösség és a Táncszövetség személyi állományában Ortutayné Kemény Zsuzsán kívül, aki mindkét szervezetnek elnökként tevékenykedett, több átfedés is volt, hiszen a Táncszövetségben folytatta munkáját a munkaközösség egykori tagjai közül Lugossy Emma, Szabó Iván, Szentpál Olga, Vitányi Iván is. VITÁNYI 1964: 93–94; MARTIN 1965: 251–252.

⁴ MARTIN–PESOVÁR 1958: 424. Martin György a Népművészeti Intézet alapításától annak 1957-es átszervezéséig eltelt időszakot 1965-ben megjelent, a tánckutató munka eredményeit összefoglaló tanulmányában két részre osztja a tánckutató munka tudományos minőségét, az intézet által biztosított lehetőségeket figyelembe véve. Értékelése szerint az intézeti „[...] munka kezdeti korszakának (1951–1953) anyaggyűjtései sem tervszerűségükben, sem módszertanilag nem érték el a korábbi – főleg a Néptudományi Intézet – néptánckutatás színvonalát.” Elindult viszont a Néprajzi Múzeumban a Népművészeti Intézet támogatásával a Táncatlasz Munkaközösség munkája. E kezdeti időszakra jellemző, hogy a gyűjtések nagyobb arányban tánc-néprajzi adatok kéziratanyagát tartalmazzák,

Pesovár Ernő az *Ethnographia* hasábjain számolt be, ám a néptáncgyűjtés eredményei végül nem jelentek meg önálló monográfia szintjén.

A gyűjtőutak alkalmával először a terep felderítésére és a kutatópontok kijelölésére került sor. Az előkészítő fázis után megkezdődött a kisebb területi egységek kutatása: a kijelölt gyűjtőpontokon a Néptánckutató Munkaközösség egy-egy munkatársa a terepen kéziratban rögzítette a táncéletrre, a tánc formai jellegzetességeire, funkciójára vonatkozó adatokat. A kéziratok gyűjtés szakaszában a kutató már a tánc filmre vételének előkészítésére is törekedett, a filmfelvételre alkalmas táncosok, és a felvétel helyszínének kijelölésével. Ezt követően a terepre kiszálló, rendszerint négy főből álló kutatócsoport elvégezte a tánc filmezését, és emellett a zenei anyagra vonatkozó, és egyéb táncfolklorisztikai tárgyú megjegyzéseket rögzített, valamint a gyűjtésről fényképeket készített.⁵

A gyűjtők: Jakab Ilona és Martin György

A külön egységként kezelt Nyírség kutatásában nagy hangsúlyt kapott a nyíregyházi bokortanyákon végzett terepmunka.⁶ A nyíregyházi bokortanyák esetében a filmezés előkészítésére, a vidék táncfolklorjának kéziratok gyűjtésére a munkaközösség Jakab Ilonát jelölte ki, aki 1956 márciusában kezdte meg a feladat teljesítését. A tánckutató cédula- és kéziratanyagának szerzője a legnagyobb részt Jakab Ilona, mellette Martin Györgynek tulajdoníthatunk egy, ám annál terjedelmesebb és adatgazdag kéziratot. Jakab Ilona márciusi és júniusi kiszállásait Martin György áprilisi terepbejárása egészítette ki, aki elsődlegesen az általa felkeresett település *népi együttesének* patronálását végezte el, de emellett a táncra és táncéletrre vonatkozó adatokat is igyekezett rögzíteni. A vizsgálat alatt sor kerül természetesen a Martin-féle szöveg elemzésére is, ám az alábbiakban, talán megbocsájtható módon elsősorban Jakab Ilona kevésbé feltárt, ugyanakkor jelentős és sokszínű tevékenységének bemutatására törekszem.⁷

---

semmint filmfelvételeket. A filmezés kiteljesedését az ötvenes években az 1953–1958 közti időszak hozta el, melyben „[...] a kiemelkedő táncos egyéniségek, falvak vagy teljes táncdialektusok táncin-csének tervszerű, monografikus feldolgozását célzó gyűjtést olyan komplex módszer jellemezte, mely a megfigyelések és intencionális tánc-néprajzi adatok kéziratok anyagával, fényképfelvételekkel és a tánczene párhuzamos rögzítésével egészítette ki, tette teljessé a most már hosszú táncfolyamantokat tartalmazó (1955-től motoros géppel készült) filmfelvételeket.” MARTIN 1965: 251–252.

⁵ MARTIN–PESOVÁR 1958: 425–426.

⁶ A munkaközösség nem szigorúan a közigazgatási határok alapján jelölte ki kutatópontjait, hanem táncdialektus-területben gondolkodott. A kutandó területet a következőképpen osztották fel: Rétköz, beregi, szatmári és szabolcsi Tiszahát, Nyírség, Ecsedi-láp környéke, Szamosahát, Erdőhát. MARTIN–PESOVÁR 1958: 424.

⁷ Martin György munkásságáról lásd PESOVÁR 1987.

Jakab Ilona személye, munkássága a kutatás számára különös jelentőséggel bír, hiszen az 1950-es évek egyik legtevékenyebb, gazdag és sokszínű gyűjtőmunkát magáénak tudható intézeti munkatársként tarthatjuk számon. Pályafutásának vizsgálata azért is lehet tanulságos, mert a Néprajzi Osztály táncreszlegének néprajzi diplomával rendelkező szakember gárdájával szemben (pl. Martin György, Pesovár Ernő, Maác László, Andrásfalvy Bertalan, Gábor Anna) az ő képzettségét, ismeretanyagát a néprajzi módszertan egyetemi szintű elsajátítása helyett a Népművészeti Intézet táncgyűjtő tanfolyamának elvégzése biztosította.⁸ A Népművészeti Intézet már alapításának évében, 1951-ben létrehozta bentlakásos iskoláját a fővároshoz közeli Alsógödön, ahol a résztvevők tíz hetes tanfolyamok keretében egyéb területek mellett a néptáncról és annak gyűjtéséről szerezhettek ismereteket.⁹ Jakab Ilona az alsógödi iskola megnyitása után az elsők között végzezhette el a tanfolyamot, hiszen 1951 őszén már az örhalmi (Nógrád) és a bátai (Tolna) terepmunka gyűjtői között láthatjuk viszont Kaposi Edit és Berkes Eszter társaságában.¹⁰ A következő esztendő rendkívül mozgalmasnak tekinthető a gyűjtő életében, hiszen kutatásokat folytatott Vas, Zala, Tolna és Fejér megyében, de mindenekelőtt Pest megyében.¹¹ Jakab Ilona Pest megyei gyűjtései közül messze kiemelkedik a Maglódon 1951–1952 között végzett terepmunka: szokás-, viselet- és néptáncgyűjtés, melynek eredményei saját korában nem kerültek publikálásra.¹² A gyűjtésről elérhető kéziratokat¹³ 2016-ban jelentette meg Deáky Zita és Koltay Erika, a gyűjtések társadalomtörténeti hátterét, és Jakab Ilona munkásságát bemu-

⁸ DEÁKY–KOLTAY 2016: 24.

⁹ A Népművészeti Intézet alsógödi tanfolyamai a zene, a színháztársulat, a bábjáték, a néptánc szakmai szintű ismeretének terjesztését célozták. Az alsógödi bentlakásos iskola mellett az 1950-es évek közepén az intézet a fővárosi épületeiben, Hűvösvölgyben és Újpesten is indított tanfolyamokat, melyek az évtizedben a néptáncoktatók képzésének fontos bázisát adták. FÖLDIÁK 1996: 4; FÜGEDI–SZÉL-PÁL-BAJTAI 2015: 218.

¹⁰ DEÁKY–KOLTAY 2016: 24; Akt. 0090, Akt. 0154.

¹¹ Vas megye: Chernelházadamonya (Akt. F.a.), Hosszúpereszteg (Akt. F.a.); Zala megye: Zalabér (Akt. F.a.), Egervár (Akt. F.a.), Zalavár (Akt. F.a.), Bérbaltavár (Akt. F.a.), Oszkó (Akt. F.a.); Tolna megye: Harc (Akt. 0207, Akt. 0223); Fejér megye: Dunapentele (Akt. 0313); Pest megye: Maglód (Akt. 0120, Akt. 0120, Akt. 0250, Akt. 0235), Monor (Akt. F.a.), Gomba (Akt. F.a.), Gyömrő (Akt. F.a.), Mende (Akt. F.a.), Bugyi (Akt. 0192, Akt. 0229), Dömsöd (Akt. 0229), Kiskunlacháza (Akt. F.a.), Hévízgyörk (Akt. F.a.). A gyűjtőfüzetekből, jelentésekből kiderül, hogy a terepmunka során egyáltalán nem csak a néptáncra vonatkozó adatok voltak érdekesek Jakab Ilona számára. Az 1952-es év gyűjtéseinek lapjain szokások közlését, viseletre vonatkozó adatokat, gyermekjátékok leírását olvashatjuk.

¹² Jakab Ilona a monori járásról átfogó képpel rendelkezhetett, hiszen a maglódi gyűjtéssel egyidejűleg felmérte a táncélet és a gyűjthető hagyományok körét Monoron, Mendén, Gyömrőn, Gombán is. Gyűjtőfüzeteinek tanúsága szerint nagy hangsúlyt helyezett a monori járás falvait illetően a helyi társadalom és hatalmi viszonyok feljegyzésére.

¹³ A gyűjtésről készült jelentéseket, valamint Jakab Ilonának a Néprajzi Múzeum 1953-as gyűjtőpályázatára benyújtott pályamunkáját.

tató bevezető tanulmányokkal ellátva a kiadott szövegeket.¹⁴ Tanulmányomban egy későbbi, a Népművészeti Intézet tánckutató munkájának „legnagyobb lehetőségekkel rendelkező” szakaszában¹⁵ elvégzett felderítő, és a táncfolklorisztikai adatokat rögzítő gyűjtőmunkáját állítom az elemzés középpontjába.¹⁶

A három gyűjtőút története

Az MTA BTK Zenetudományi Intézet cédula- és kéziratanyagából három, a nyíregyházi bokortanyákra vezetett gyűjtőút rajzolódik ki előttünk.¹⁷ Az első kiszállás Jakab Ilona egyszemélyes munkájának mondható. A Népművészeti Intézet munkatársa 1956. március 19-én indult el Budapestről, hogy a délutáni órákban megérkezzen Nyíregyházára. A városban a terepmunka megkezdése előtt egy napot töltött, melyet a gyűjtés előkészítésére használt fel. Március 20-án felkereste a Megyei Tanács Népművelési Osztályának munkatársait, akikkel kijelölték a gyűjtés útirányát, összeállították a felkeresendő bokortanyák listáját. A Megyei Tanács Népművelési Osztálya a megyei tánc-szakreferens, Szakács Balázs személyében *kíséretet* is rendelt a gyűjtő mellé, azzal az utasítással, hogy amennyiben ideje engedi, „gyakorlatszerzés céljából” vegyen részt a terepbejárásban.¹⁸ Március 21-én kezdetét vette a terepmunka. Az első állomás Görögszállás volt, ahonnét még aznap Királytelekpusztára vezetett a gyűjtők útja. Másnap Jakab Ilona és Szakács Balázs Debrőbokorba érkezett, és ellátogatott a közeli Bedőbokorba is. Debrőbokorban aznap nemcsak a táncfolklorisztikai adatok feljegyzésére került sor, hanem még este sikerült megszervezni egy táncalkalmat is, melyen nagyjából húsz-huszonkét táncos vett részt. Jakab Ilona ezen alkalommal valóban hasznát vette a mellé kíséretül adott megyei tánc-szakreferensnek, aki egy Halmosbokorból kölcsönkért tangóharmonikán igyekezett ellátni az este zenekíséretét. A zeneszolgáltatással ugyanakkor maguk a debrőbokoriak nem voltak maradéktalanul elégedettek: „zavarta őket a tangóharmonikán vissza nem adható csárdásritmus hiánya, valamint a hagyományos Hapsz és Zsidóhpsz táncok dallamának nem ismeré-

¹⁴ DEÁKY–KOLTAY 2016.

¹⁵ MARTIN 1965: 252.

¹⁶ Arról, hogy Jakab Ilona mikor lett hivatalosan a Népművészeti Intézet Néprijzi Osztályának munkatársa, egyelőre még nem áll pontos adat a rendelkezésemre, mint ahogy arról sem, hogy mi lett a sorsa a Népművészeti Intézet átszervezése után (1957). Az utolsó forrás tevékenységéről egy általa 1957. október 23-án írt jelentés egy Szabolcs megyei kiszállásról. Akt. 0489.

¹⁷ MTA BTK ZTI Akt. 0583a–j, Akt. 0592, Akt. 0593, Akt. 0594, Akt. 0595, Akt. 0597. A cédula- és kéziratanyagban a helységnevek nem következetesen, több esetben változó, az aktuális közigazgatási helyzetnek nem megfelelően szerepelnek. Tanulmányomban a helységneveket az 1956-os helységnevtárban szereplő alakkkal közlöm. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1956.

¹⁸ Akt. 0583a. „Jelentés”.

se.”¹⁹ Az ezt követő napon debrőbokori szállásáról elindulva Jakab Ilona felkereste Halmosbokrot és Kazárbokrot, 24-én pedig Debrőbokort elhagyva Vajdabokorba utazott, ahonnan még aznap Siposbokorba távozott.²⁰ 25-én, elérte következő állomását, Bundásbokort, ahol újfent sikerült megszerveznie egy táncalkalmat. A táncra az egyik gazda házánál került sor, a zenét egy helybéli fiatal szolgáltatta a tánc megszokott kísérőhangszerén, gombosharmonikán. A táncalkalom tanulságait Jakab Ilona kéziratban rögzítette. Március 26-án Bundásbokorról Jakab Ilona visszatért Nyíregyházára, ám még aznap tovább utazott a második Rozsréti bokorba és a Rozsréti *szőlők*be. Másnap, 27-én felkereste a gyűjtőút utolsó állomását, Alsópázsitot, majd visszatért Budapestre. A Megyei Tanács Népművelési Osztálya kérte, hogy gyűjtéseiből egy példányt biztosítson számukra.²¹

A bokortanyák kutatása Martin György kiszállásával folytatódott áprilisban. Martin összesen három napot töltött a Császárszálláson, Butykatelepen és Nagybutykatanyán, április 21–23-a között. Jakab Ilonával szemben az ő feladata nem a tájékoztató gyűjtés, a filmezés előkészítése volt elsősorban, hanem a közelmúltban megalakult *népi együttes* instruálása. Martin a fennmaradó szűkös időben törekedett táncfolklorisztikailag értékes adatok lejegyzésére is. A terepen az eligazodásban Nagybutykatanyán az iskola igazgatója, illetve Császárszálláson a helybéli tanítónő segítette a kutatót.²²

Jakab Ilona júniusban tért vissza a bokortanyákra, azzal a céllal, hogy előző, márciusi gyűjtésének anyagához kiegészítő kutatást végezzen. Június 5-én megérkezett Nyíregyházára, ahol a következő napot a múzeum vonatkozó anyagának átnézésével töltötte. A várost elhagyva június 7–8-án a gyűjtő Felsőbadurban tartózkodott, 9-én pedig a városon, Nyíregyházán keresztül Felsősókútbokorra utazott. Átutazása alkalmával, 9-én délelőtt másodízben sort kerített a városi múzeum anyagának feldolgozására. Június 9–11-ig Tamásbokorban és Magyarbokorban folytatta a munkát, míg végül újból átutazva Nyíregyházán két napot a Rozsréti *szőlők*ben töltött. A gyűjtőmunka június 14-én ért véget: Jakab Ilona visszautazott Budapestre. A Népművészeti Intézet Néptánckutató Munkaközössége végül 1956. július 7–8-a között vette filmre Nyíregyházán és Nagycserkeszen a tájékoztató gyűjtések során felderített császárszállási, tamásbokori, bundásbokori és debrőbokori táncosok tudását.²³

¹⁹ Akt. 0583a–j.

²⁰ A forrásanyagból március 22-e után Szakács Balázs megyei tánc-szakreferens jelenléte nem bizonyítható, Jakab Ilona nem említi többet mint útitársát, ezért a továbbiakban magam is kizárólag Jakab Ilonát határozom meg gyűjtőként.

²¹ Akt. 0583a–j.

²² Nagybutykatanyán az iskola igazgatójához Martin György Polónyi Péter (1931–1993) nagykállói születésű könyvtáros, múzeumigazgató ajánlására fordult. Akt. 0597; [sz.n.] 2010: 8.

²³ Ft. 299. (Nyíregyháza–Bundásbokor), Ft. 300. (Nyíregyháza–Debrőbokor), Ft. 302. (Nagykálló–Császárszállás), Ft. 303. (Nyíregyháza–Tamásbokor).

1. ábra.²⁴ A nyíregyházi bokortanyákra vezetett tájékozódó gyűjtések (1956), Eitler Ágnes, 2019

²⁴ TIMÁR et al. 2008.

„Kissé hallgatag, de jó, megbízható adatközlő” – A gyűjtés módszertana

A bokortanyákon folyó táncgyűjtés kézirat- és cédulaanyagából egyértelműen kiderül, hogy a terepmunkát szakirodalmi- és archívumi tájékozódás előzte meg. Jakab Ilona esetében konkrét szakirodalmi tételekről van tudomásunk, hiszen a gyűjtő a bokortanyák lakóinak életmódjával kapcsolatos megfigyeléseinek rögzítésekor azokat Simkó Gyula (1909) és Márkus Mihály (1943) eredményeinek tükrében értelmezte.²⁵ Jakab Ilona júniusi terepmunkáját múzeumi kutatással egészítette ki: két ízben fordított figyelmet a vonatkozó archívumi anyagban való tájékozódásra. A források áttekintése mellett a gyűjtőknek az utazások megszervezésére, a gyűjtőpontok kijelölésére is koncentrálniuk kellett a terepmunka megkezdése előtt. Ebben a Megyei Tanács Művelődési Osztályának munkatársai, valamint a helyi iskolaigazgató és tanítók voltak segítségükre, utóbbiak a terepen is közreműködtek az *adatközlőkkel*²⁶ való kapcsolatfelvételben.²⁷ A kutatópontok kiválasztásában úgy tűnik, a minél több helyszínen történő adatgyűjtés volt a fő motiváció. A terepre való visszatérés a filmezés kivételével csak egyetlen esetben történt meg, általában a gyűjtő egy helyszínen kizárólag egyszer járt a tájékozódás és az adatgyűjtés céljával.²⁸

Az *adatközlők* köre két fő szempont szerint alakult ki. A kutatók igyekeztek azokat a személyeket felkeresni, akik *jó táncos* hírében álltak, tehát akiktől a gyűjtés elsődleges tárgyában a legnagyobb információmennyiséget várták. Lényeges volt ugyanakkor, hogy az illető a tánc témakörétől függetlenül készséges, jó emlékezettel rendelkező, könnyen megszólaltatható, tehát *jó adatközlő* legyen, hiszen az egyes helyszíneken eltöltött rövid idő alatt (Jakab Ilona esetében átlagosan fél-egy nap) a legnagyobb hatékonysággal kellett a gyűjtőnek dolgoznia. Jakab Ilona cédula- és kéziratanyaga arról tanúskodik, hogy a szerző amennyiben jó képességű

²⁵ „Egy-egy tírják gazda földje egytagban van azzal a kertrésszel ahol lakását is felépíti. A legöregebbek emlékezete szerinti szokás /Sinkó (sic!) Gyula és Márkus Mihály: a bokortanyák életéről szóló tanulmányaiban is arról tanúskodnak, hogy települési és gazdálkodási formáik azonosak az általam említettekkel./, hogy a fiatal legény nősülési szándéka bejelentése után új (sic!) házat kap szüleitől.” Akt. 0593. „Újházások életmódja”. Idézett művek: SIMKÓ 1909; MÁRKUS 1943.

²⁶ Az *adatközlő* terminust a kor saját fogalmaként kezeltem, a forrásanyagban foglalt értelemben használok.

²⁷ Jakab Ilonának a Megyei Tanács Művelődési Osztályával való kapcsolatáról már fentebb szó esett. Akt. 0583a–j. Márciusi gyűjtőútján Jakab Ilonának a debrőbokori iskolában rendezett táncalkalom megszervezésében az iskola igazgatója, Szakács Sándor volt segítségére. Akt. 0583c. „Táncélet”. Martin György kiszállásán a császárszállási iskola tanítónője, Papp Lászlóné, valamint a nagybutykatanyai iskola igazgatója, Fehérvári Antal is közreműködött a lehetséges *adatközlők* felderítésében. Akt. 0597. „Felderített adatközlők”.

²⁸ Jakab Ilona 1956 tavaszán–nyarán kétszer járt a Rozsréti *szőlőkben* (Akt. 0583i–j.) Erről részletesen lásd később.

beszélgetőpartnerrel találkozott, sok esetben a tánc témaköréhez szorosan nem tartozó témában is elmélyedt és részletgazdagon jegyzetelt.

Életkor és nem tekintetében vegyes a megkérdezettek köre: Jakab Ilona *adatközlői* között tizenkét éves gyermekeket éppúgy találunk, mint nyolcvanegy éves asszonyt.²⁹ „A gyűjtőmunkában a lehetőségekhez képest igyekeztünk megvalósítani a különböző korosztályok és társadalmi rétegek vizsgálatát,”³⁰ jellemezte a gyűjtés módszertanát Martin György és Pesovár Ernő a Szabolcs-Szatmár megyei gyűjtőmunkát bemutató *Ethnographia* tanulmányukban. A cédula- és kéziratanyagból azonban kiderül, hogy Jakab Ilona és Martin György útjain a megkérdezettek gyakran egymás rokonai voltak, leggyakrabban házasársi vagy szülő-gyermek kapcsolatban álltak, így a különböző generációk megjelenítése inkább a gyűjtés praktikus szervező elvének, a rokoni kapcsolatok mentén történő tájékozódásnak lehetett az eredménye. A különböző társadalmi rétegekre való koncentráció leginkább a pásztorrendnek szentelt kitüntetett figyelemben, kutatói érdeklődésben érhető tetten.³¹ A(z egykori) pásztor *adatközlőktől* eszközös pászortáncok bemutatását várták a gyűjtők. A parasztságon belül ugyanakkor a gyűjtők nem törekedtek a különböző rétegek szerinti vizsgálatra. A bokortanyák társadalmát a kollektivizálásig jellemző, Márkus István által bemutatott kategóriáit ugyan ismerniük kellett, ám ezeknek a társadalmi státuszoknak sem az *adatközlők* megválasztásánál, sem pedig az anyag rögzítésénél és értékelésénél nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Szórványos esetekben sor került a recens állapotoknak megfelelően a tsz tagság feltüntetésére, ám ez inkább gyakorlati céllal, az *adatközlők* elérhetőségeként történt lejegyzésre.³²

A Népművészeti Intézet munkatársai egy-egy helyszínen nagyjából 2-5 embertől gyűjtöttek. Az *adatközlők* életrajza nem került következetesen lejegyzésre, Jakab Ilona két pásztoréletrajzot közölt összesen: a királytelekpusztai Kozák György (1881) és a bedőbokori Pozsonyi György (1880) rövid, vázlatos biográfiáját.³³ Martin György az általa felkeresett terepen igyekezett minden *adatközlőjéről* további,

²⁹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a gyermekektől nem táncfolklorisztikai adatokat, hanem gyermekjátékokat jegyzett fel. Akt. 0583f.

³⁰ MARTIN–PESOVÁR 1958: 426.

³¹ Fogalomhasználatomban a terminus néprajzi szakirodalomban bevett értelmezésére támaszkodom. „Ha a »rendi társadalom« eredeti jelentésére gondolunk, jogosulatlannak érezzük, hogy a néprajzi szakirodalom »pásztorrend«-nek nevezi ezt a hagyományörző réteget. Azt azonban jól kifejezi, hogy a pásztorok a magyar társadalomnak olyan jellegzetes elemét alkotják, amely több, mint foglalkozási csoport. Szociális, kulturális, mentális tekintetben is karakteresen elkülönülő, saját arculatú részét képezték a régi magyar társadalomnak.” PALÁDI-KOVÁCS 2000: 117.

³² „A felsorolt adatközlők a halmosbokri Újélet Tsz. dolgozói, napközben itt érhetők utol.” Akt. 0583d. „Felderített adatközlők”.

³³ Akt. 0583a. „Táncélet – Adatközlő önmagáról”, Akt. 0583c. „A gyűjtés adatközlője”.

az életút egészére vonatkozó információkat feljegyezni.³⁴ Az életrajzi adatok mellett gyakori, hogy a gyűjtő értékelést, véleményt fűzött informátora személyéhez, a gyűjtésben betöltött szerepéhez. Jakab Ilona a bedőbokori Pazonyi Györgyöt így jellemezte: „Elég jó adatközlő, bár nehezen irányítható, sok katonaélménye van, amit szeret belekeverni elbeszélésibe. Saját elbeszélése szerint sok szép nótát tud, de mikor kértük énekeljen el belőlük egynehányat javarészt műdalok kerültek elő.”³⁵

A gyűjtők egy-egy bokortanya táncéletének lehető legalaposabb feltérképezésére törekedtek, a rendelkezésükre álló rövid idő alatt. A Martin György és Jakab Ilona által rögzített adatok nagyjából ugyanazon tematikus csomópontok körül csoportosulnak, ezek főbb vonalakban követik a monografikus tánckutató munka első nagy, mintaadó *Somogyi táncok* (1954) című kötetében feldolgozott témakörök rendjét: valószínű, hogy a somogyi gyűjtés jól kipróbált módszertana érvényesült a szabolcs-szatmári terület, így a bokortanyák kutatásában is. Jakab Ilona például az általa felkeresett kutatópontokon a mintaadó monográfia anyagával összhangban a következő szempontok szerint törekedett a múlt- és jelenbéli táncélet és a táncok megismerésére: táncok, táncalkalmak, táncillem, táncviselet, zenei anyag.³⁶ A táncéletre vonatkozó kérdések végső soron egy bő és változatos gyűjtést eredményeztek, mivel más, kapcsolódó témákat is a kutatás körébe vontak.³⁷ A gyűjtő érdeklődése például a táncalkalmak révén a naptári év rendjére, társas munkaalkalmaira és ünnepi szokásaira egyaránt irányult.³⁸ A párválasztás, legény- és leányélet, a szexuális normarendszer (elhálás) szintén a táncalkalmak, pontosabban a lakodalom kapcsán került bele a gyűjtés anyagába.³⁹

A táncokra vonatkozó adatok arról tanúskodnak, hogy a gyűjtők az egyes táncokat történeti kontextusban látták. A terepmunka során egyaránt fontosnak

³⁴ Akt. 0597. „A gyűjtés adatközlői”.

³⁵ Akt. 0583c. „A gyűjtés adatközlője”.

³⁶ MORVAY-PESOVÁR 1954. A somogyi monografikus tánc kutatás módszertana komoly előzményekre tekinthetett vissza. (Jelen tanulmány keretei közt – bár alapvető jelentőségét elismerjük – a két világháború közötti időszak előzményeire nincs lehetőség kitérni.) A Néptudományi Intézet–Magyar Tánc Munkaközösség keretein belül megkezdődő, és a Népművészeti Intézetben újabb lendületet kapó tánckataszter munkálatai csiszolták, érlelték a néptánc kutatás terepmunka- és feldolgozó módszertanát. Az 1952-ben meginduló társadalmi néprajzi gyűjtés egy sor, Jakab Ilonához hasonló, egyetemi néprajzi végzettséggel nem rendelkező, ám annál ambiciózusabb gyűjtőt útjára indított, akik számára a megjelentetett segédletek, útmutatók jelentették a módszertan alapját. MORVAY 1949: 390–392; [sz.n.] 1952; [sz.n.] 1953; MORVAY-PESOVÁR 1954: 5–12.

³⁷ A táncélet jellemzését a mintaadó Somogy-monográfiában Maác László készítette el. Maác a táncalkalmakat egyrészt a naptári év rendje – társas munkái, és ünnepei – köré csoportosította, másrészt pedig az egyén életútjának különböző szakaszaihoz rendelve elemezte. A szerző felfigyelt az egyes táncok (pl. kanásztánc) társadalmi réteghez való kötöttségére is. MORVAY-PESOVÁR 1954: 36–54.

³⁸ Az ünnep kifejezésének kódjai között Verebéli Kincső a táncot, mint kinezikus kódot tartja számon. Az ünnepiség alkotóelemévé váló táncról további példáit lásd VEREBÉLYI 2005: 155–156.

³⁹ Akt. 0593. „Elhálás”, Akt. 0594. „Elhálás”.

éreztek például az eszközös pásztortáncok és a botoló gyűjtését, melyben a kutatás a tánc történet fegyvertáncainak és hajdútáncának nyomait sejtette,⁴⁰ valamint 18–19. századi társastáncokról, *túltáncokról* (hapsz, zsidóhapsz, virágtánc, golyatánc, tangó, keringő) és a tánciskolák hatásairól való tájékozódást.⁴¹ Az eszközös pásztortánc és botoló gyűjtésekor került leginkább előtérbe a tánc társadalmi meghatározottsága, ez a kutatók kérdéseiben és az *adatközlők* által adott válaszokban egyaránt tetten érhető. Kérdés: „Látott-e pásztorokat, vagy parasztokat, egymás felé forgatott bottal táncolni?”⁴² „Cigányoktól láttam, bottal táncolni. Ugyanugy járta, mit a csárdást, csak forgatta a kezibe a botot, jobbra, balra, ódalt, előre-hátra. [...] Az idevalósi cigányoktól láttam gyerekkoromba, hogy nővel járták a botostáncot.”⁴³ „Különség van a pásztor és a paraszt tánc közt. A kalapos tánc az a pásztoroké volt. Ez a kondástánc. Arra is táncoltak hogy: Megismerni a kanászt.”⁴⁴

A szabolcs-szatmári monografikus táncgyűjtő munka eredményeit bemutató tanulmányában Martin György és Pesovár Ernő kiemeli, hogy a Szatmárban, Beregben, és a Nyírség keleti felében filmre vett pásztortánc és botoló anyag 80%-át cigány *adatközlők* táncolták.⁴⁵ A bokortanyák kutatásakor Jakab Ilona és Martin György is igyekezett a felkeresett terepeken az eszközös pásztortáncokról és cigánybotolóról is érdeklődni. Az alábbi részletet Jakab Ilona gyűjtötte Felsőpázsiton: „Kótajba vannak cigányok, mikor mennek hazafele szombaton, végig mulatják az utat. Egy-kettő forgatja a botot, a többi cigány meg danol hozzá. Ugy forgatja a botot, mintha oda lett volna *kötve a* kezéhez. Nem ejtette el, csak úgy forgolódott a kezibe. A bot mindig a lába után forgolódott. Még most is lehet *üket látni*.”⁴⁶

⁴⁰ „E recens táncanyag (ti. pásztortánc és botoló – megjegy. a szerzőtől) történeti múltjának tisztázását a tánc történetünk gyér forrásanyagában lelhető fegyvertánc, hajdútánc ábrázolásokkal és emlétekkel való egybevetés segítheti elő.” MARTIN–PESOVÁR 1958: 430.

⁴¹ A 18–19. századi társastáncoknak a táncfolklórba való beépüléséről lásd DÓKA 2011: 92–113. A tánciskoláknak a helyi közösségek táncfolklórája gyakorolt hatásáról lásd DÓKA 2011: 43–50.

⁴² Akt. 0583c. „Táncélet – Tánc bottal”. További példák: Akt. 0583i. „Táncélet – Botos tánc”.

⁴³ Akt. 0594. „Botostánc”.

⁴⁴ Akt. 0597. „Kondástánc – Cigánytánc”.

⁴⁵ MARTIN–PESOVÁR 1958: 428. Réthei Prikkel Marián 1924-es összefoglaló munkájában a katonatáncok között, *A hajdútánc a pásztori táncsal* címmel tárgyalja az eszközös pásztortáncokat. RÉTHEI PRIKKEK 1924: 131–149. A *Magyarság Néprajza IV.* kötetében Gönyey Sándor és Lajtha László által írt *Tánc* fejezetében a *botos táncok* között már nemcsak az eszközös pásztortáncok, hanem a botoló is szerepel. GÖNYEY–LAJTHA 1943. A botlóra Luby Margit és Lajtha László híradása nyomán figyelt fel először a néprajztudomány. A két kutató 1934-es porcsalmi látogatása során találkozott, a gyűjtők közül elsőként a cigány táncosok által előadott botlóval, ám Luby Margit erről szóló tanulmánya csak 1959-ben jelent meg. LUBY 1959. A porcsalmi botlót Gönyey Sándor 1936-ban filmfelvételre rögzítette. Karácsony Zoltán hívta fel a figyelmet arra a tudománytörténeti érdekességre, hogy éppen Luby Margit megkésétt híradásának megjelenése előtt egy évvel látott napvilágot Martin György és Pesovár Ernő fent említett gyűjtési beszámolója (1958), mely a botoló tánc típus eredményes kutatásáról tett tanúbizonyságot. KARÁCSONY 2003: 30.

⁴⁶ Akt. 0592. „Cigánybotoló”.

Csakúgy, mint a somogyi kutatómunka esetén, hangsúlyt helyeztek a Gyöngyösbokréta mozgalom hatásainak vizsgálatára, így különös figyelem kísérte a *kállai kettős* ismeretének kérdését.⁴⁷ A szomszédos Nagykállóhoz köthető, a 20. századba többszörös felújítási törekvések eredményeképpen átmentett, kötött szerkezetű, csoportos, koreográfia-ízű páros tánc, a Gyöngyösbokréta által vált országosan ismertté és népszerűvé az 1930-as években.⁴⁸ A bokortanyákon az 1950-es évek derekán általában csak hallomásból ismerték, illetve gyöngyösbokréta-bemutatón látták, vagy a tánciskolában találkoztak vele.⁴⁹ Mind Jakab Ilo- na, mind Martin György figyelmet szentelt a kortárs táncdivatok terjedésére is, melyek ugyan később nem kerültek be a filmre vett táncok közé, ám *adatközlők* (többnyire elítélő) véleményét több esetben rögzítették.⁵⁰

⁴⁷ MORVAY–PESOVÁR 1954: 51–52.

⁴⁸ A *kállai kettős* múltjáról megoszlik a téma kutatóinak véleménye abban a tekintetben, hogy a 19. század folyamán improvizatív páros, vagy kötött csoportos páros formában létezett a tánc. FARKAS 1895: 293–294; RÉTHEI PRIKKEK 1924: 101–112. Annyi azonban bizonyos, hogy lokális ismeretét már a 19. század végén betanítás, felelevenítés folytán biztosították: a *kállai kettős* a helyi egyházi és világi elit kezdeményezésére koreográfiaszerű, csoportos formában került több ízben (1895, 1922, 1923, 1924) felújításra. NYÁRÁDY 1969: 23–38. A nagykállói Gyöngyösbokréta csoport működéséről lásd PÁLFI 2006: 426; 429. A kállai kettőst 1932-ben Gönyey Sándor vette filmre (lásd Ft. 2.). A második világháború után sem lankadt az érdeklődés a kállai kettős iránt. 1950-ben Kodály Zoltán kórusművet írt *Kállai kettős* címmel, melynek kezdő részlete 1953-tól a nyíregyházi rádió szünetjeleként a mindennapok részévé vált a város környékén. 1955. november 20-án a Népművészeti Intézet Néptánckutató Munkaközösségének tagjai (Bacskai Katalin, Martin György, Pesovár Ernő, Pesovár Ferenc, Vargyas Lajos, Polónyi Péter, Andásfalvy Bertalan) Nagykállóban filmre vették többek között a *kállai kettőst* is, tehát a nyíregyházi bokortanyák gyűjtésének idején e tánc már jól ismert volt a néptánc kutatás előtt. Ft. 260.

⁴⁹ Akt. 0583c. „Táncélet – Kállai kettős”, Akt. 0583g. „Táncélet – Kállai kettős”, Akt. 0583i. „Táncélet – Kállai kettős”, Akt. 0592. „Kállai kettős”, Akt. 0593. „Kállai kettős”, Akt. 0594. „Kállai kettős”, Akt. 0595. „Kállai kettős”, Akt. 0597. „Kállai kettős nótája”, „Csárdás – nócsárdás – kállai kettős”.

⁵⁰ „Máma úgy összesimulnak, a táncba, összedobják magukat. A kultúra annyira kinevelte őket, hogy tánc közbe összeragadnak. Isten őrizzen hogy hozzám simult volna valaki, az én legénykoromba, el is dobtam volna magamtu azt a jányit.” Akt. 0594. „Táncmód régen és ma”. „Gondolom, majd csak visszajönnek ezek a régi táncok, mer ezek a maiak nem szépek. Olyan lötyögősek. Ez csak arra jó, hogy öleljék egymást. Azokkal a régiekkel lehetett mulatni, táncolni, kimulatni magát.” Akt. 0595. „Vélemény a régi és mai táncról”. A recens jelenségeket is figyelembe vevő kutatói attitűd már a minta-monográfia, a *Somogyi táncok* kötet lapjain is tetten érhető. „Elérkeztünk a mába, amikor a megöregedett somogyi táncos ember tudását a néprajzi gyűjtőnek adja át és így nyilatkozik: »Most, ha csárdást húz itt a cigány, a legények kiállnak a táncból, csak azt a lökd ide – lökd oda táncot járnak.« (Vizvár). Valóban, az új Somogy táncélete erősen megváltozott és gondolkodni lehet, hogy ezt a változást – minden elfogultságtól mentesen – lehet-e jó értelemben vett fejlődésnek nevezni?”. Maác Lászlót idézi MORVAY–PESOVÁR 1954: 52–53.

„A látott műsorból kiviláglott a népi együttes vezetésének elvi tisztázatlansága”⁵¹ – Változó közösségek, változó táncélet

1956 tavaszán a bokortanyákra érkező kutatók előtt feltáruló közösségek már több, az a paraszti társadalmat országos szinten érintő sorsforduló, politikai irányváltás megélésén túl voltak.⁵² A Rákosi-diktatúra agrárpolitikája, és az ahhoz társuló erőszakalkalmazás hatása nemcsak a tulajdonviszonyokban, az önálló gazdálkodás meg- vagy nemléteiben, hanem a lokális életvilágok mindennapjaiban is megmutatkozott. A mindennapi élet terepei közül a táncélet jelenére vonatkozóan egy erőteljes átalakulásban lévő gyakorlat tárul elénk a forrásanyagból. Az 1950-es években a bokortanyákon a tánc megszokott alkalmi új szervezetek, intézmények keretei közé kerültek, valamint a táncolásnak új alkalmi teremtődtek meg. A táncolás változó keretrendszere felkeltette a rendszerint a táncélet múltja iránt érdeklődő kutatók figyelmét.

Bár Nyírszőlős nem tartozott a néptáncgyűjtés kutatópontjai közé, a közeli bokortanyákon Jakab Ilona interjúalanyai beszámoltak róla, hogy a vasárnap délutáni táncalkalmat, a *burszát* a helyi a pártházban tartják meg. Helyi szinten a felügyelet kiterjesztéseként értelmezhető, hogy a táncalkalom, amit addig a lokális társadalmi hierarchia csúcán álló nagygazdák portáján rendeztek meg, a Magyar Dolgozók Pártjának helyi képviseletének központjába került át.⁵³ Az új kereteket azonban a helyi társadalom idegennek érezhette, amennyiben azok a közösség normarendszerébe nem illettek bele. A második Rozsréti bokorban az MDP irányelveit közvetítő nőmozgalom, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének helyi szervezete a táncalkalmak szervezésekor nem vette figyelembe a táncéletnek a vallási élethez igazodó rendjét, ezzel visszatetszést keltett a közösség tagjaiban. „Valamikor nem vót böjtbe bál, az nem is illett, nem *úgy* mint máma, hogy minden fityre összetrombitálják a fiatalokat. Most is rendeztek a húsvéti böjtbe az MNDSZ-ek, batyusbált az öregeknek. De az igazi öregek nem is mentek el oda, csak az olyan MNDSZ-ek.”⁵⁴

Az egyházi ünnepek figyelmen kívül hagyása, tudatos átértelmezése, illetve eltörlése a *vallásos világnézet* elleni küzdelem eszköze volt a hatalom kezében. Az ünnepi kultúra politikai tőkeként való felhasználására – mint ahogyan arra Tóth Heléna rámutat – már a hatalom megragadásának pillanatától törekedett a kommunista párt. Míg azonban az 1956-os forradalom előtt az irányítás kiterjesztése jórészt az egyházi és az állami ünnepek irányában figyelhető meg, a kádári

⁵¹ Akt. 0597. „Jelentés a Császárszállás-Butykatelepi kiszállásról” 3.

⁵² Erről lásd VALUCH 2005: 188–212; NAGY 2008; ROMSICS 2010: 382–384; VARGA 2006a; 2006b; 2014; Ó. KOVÁCS 2012; 2015.

⁵³ Akt. 0592. „Bursza” /folyt./; Akt. 0593. „Bursza”.

⁵⁴ Akt. 0583j. „Táncélet – Bálók”.

politika már a családi ünnepek rítusaira is kidolgozta a szocialista alternatívákat, társadalmi szertartásokat (pl. névadók, KISZ esküvők, temetés).⁵⁵ A helyi szokásrend keretei között a bőjt időszakára szigorú tánctilalom vonatkozott. Az MNDSZ által szervezett bálokon való részvétel kérdése az adott kontextusban többlettartalommal bírt a közösség számára, melyhez értékítéletet is kapcsolhatott.

1956. április 21-én Martin György *Császárszállás-Nagybutykára*⁵⁶ érkezett, hogy a Népművészeti Intézet megbízásából az alakuló *népi együttes* munkájába betekintést nyerjen, és iránymutatással szolgáljon a néptánc színpadra állításában. Martin a táncolás egy új, színpadhoz kötött formájának meghonosítását, illetve annak kezdeti fázisát figyelhette meg a településen. A felkeresett *népi együttes* valójában a helyi termelészövetkezet csoportjaként működött, tagjai mind a termelészövetkezet kötelékébe tartoztak. A vidéki társadalmat 1956 tavaszán országos szinten áthatotta a kollektivizálás, az államnak az egyéni gazdálkodás kereteinek megtörésre irányuló törekvése. A *dolgozó paraszt* munkája a termelészövetkezetekhez kötődött: ez a keretrendszer azonban az ünnep és a szórakozás területét is át kívánta fogni, akár a táncélet szintjén is. Érdeemes felidézni, hogy a két világháború között a bokortanyák legünnepélyesebb táncalkalmai, a bálók nagy részét a nyíregyházi Gazdakör épületében, annak patronálása alatt kerültek megrendezésre. A földbirtokviszonyok átrendez(őd)ésével a paraszti érdekérvényesítő önszerveződésnek szó szerint kicsúszott a lába alól a talaj, a hatalom propagandája szerint a továbbiakban a termelészövetkezetek adták a *dolgozó parasztnak* a társulás lehetőségét és az érdekvédelem ernyőjét. A saját ünnepi kultúrával (pl. zárszámadás) rendelkező és a politikai ünnepek ceremóniájában is részt vevő termelészövetkezet gazdasági-társadalmi egységként körvonalazódott.⁵⁷ A társadalmi élet csatornájának, a táncnak szövetkezeti keretek közé kerülése párhuzamba állítható azzal a tendenciával, mely a kollektivizálással a paraszti munkát a családtól, mint egységtől a szövetkezet fennhatósága alá rendelte. A termelészövetkezet az addigi táncalkalmak helyett a néptáncmozgalomba való bekapcsolódás lehetőségét kínálta: a néptánc a színpadra került. A színpadi látványossággá válás, a csoport szervezése azonban feltételezte az ezt ösztönző és irányító integrátor sze-

⁵⁵ TÓTH 2015.

⁵⁶ Martin kéziratában „Császárszállás-Butykatelep” szerepel, mint a gyűjtés helyszínének megnevezése, melyet „közigazgatásilag egyesített” településként jellemez. Martin György szerint látogatása idején a különböző jellegű és eredetű külterületi lakott helyeket („Császárszállás”, „Nagybutyka”, „Kisbutyka”, „Tirpáksor”) „Császárszállás-Butykatelep” fogta át. Ezzel szemben az 1956-os országos helyiségnévtár szerint Butykatelep, Butykasortanya, és Nagybutykatanya Nagykálló külterületi lakott helye volt, Császárszállás pedig Nyíregyházához tartozott, ugyanilyen minőségben. Ez azonban felveti a kérdést, hogy vajon hol működött a patronált táncegyüttes valójában? KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1956: 457.

⁵⁷ Vö. TÓTH 2015: 270.

mélyiség fellépését a helyi közösségben. Martin híradása szerint az együttes 1956 márciusában, a nagykállói születésű, a Népművészeti Intézet munkáját több ízben segítő muzeológus-könyvtáros, Polónyi Péter kezdeményezésére alakul meg, majd vezetését a helyi tanítónő és férje vette át. Az első műsort április 4-én, a *felszabadulás ünnepén* adták.

Martin a *népi együttes* munkájával nem volt maradéktalanul elégedett. Az együttes működését megfigyelése szerint hátráltatta, hogy a tagoknak nagyon nehéz eljutni a próbákra, hiszen a csoportba különböző külterületi lakott helyekről (Császárszállás, Butykatelep, Nagybutykatanya, Butykasortanya) helyekről jártak a táncosok, akiknek gyalogosan akár öt-hat kilométert is meg kell tenni egy-egy alkalommal. Martin szerint próbára járást nem csak a nagy távolság nehezíti, hanem az is, hogy „[...] a népi együttes munkájában részt nem vevő férj vagy feleség visszatartja házasátársát az együttestől.”⁵⁸ Az együttesvezetői munkában Martin szintén talált kifogásolni valót. A népi csoport két műsorát tekintette meg a Népművészeti Intézet munkatársa: az idősek, valamint a fiatal táncosok előadását. A két korosztály produkciója közt a kutató szélsőséges minőségbeli különbséget fedezett fel, hiszen míg az idősek a helyi, saját közösségükre jellemző táncokat vittek színpadra, a fiatal korosztály „[...] az izléstelenség határát is súroló műmagyaros”⁵⁹ koreográfiát adott elő. „Nem volt célja az együttesnek, hogy a fiatalok *népi együttes* keretein belül az öregektől elsajátítsák régi hagyományos táncokat. Teljesen különáll, helyi hagyományban egyáltalán nem gyökerező táncanyaggal léptek fel a fiatalok, és az öregek tőlük függetlenül művelték a hagyományos táncokat.”⁶⁰

A Martin által bemutatott problémák mögött a helyi társadalom valami új, szokatlan, addigi tapasztalataikból hiányzó jelenséggel való találkozása állhat. Az együttes létszáma igen magas volt, 30-40 főt számlált, tehát viszonylag nagy érdeklődés kísérte, ám e kezdeti, az alakulás fázisában lévő csoport tagjai és vezetősége *még nem tudták, mit és hogyan kell csinálni*. A közösség tagjai számára ismeretlen *táncalkalom* volt a színpadi látványosság előkészítéséért szervezett próba, ahová ráadásul az addigi táncillemmel ellentétben a házas férfiak és nők egyedül is elmehettek. A *népi együttest* vezető tanítónő nem volt tisztában az amatőr néptáncmozgalom aktuális állásfoglalásával a tánc színpadra állítását illetően, amelybe a helyi közösség tagjai az együttes alapításával bekapcsolódtak.

A Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának tagjai nemcsak kutatói munkát végeztek, hanem a népművészeti mozgalom patronálásában is tevékenyen részt vettek.⁶¹ Martin *császárszállás-butykatelepi* kiszállásakor a *népi együttes* tagjai-

⁵⁸ Akt. 0597. „Jelentés a Császárszállás-Butykatelepi kiszállásról” 1.

⁵⁹ Akt. 0597. „Jelentés a Császárszállás-Butykatelepi kiszállásról” 2.

⁶⁰ Akt. 0597. „Jelentés a Császárszállás-Butykatelepi kiszállásról” 3.

⁶¹ A Népművészeti Intézet munkatársai egy-egy tánccsoport patronálásán kívül a kultúrversenyek

nak és vezetőjének felhívta a figyelmét a lokális tánc hagyomány továbbadásának fontosságára, a tánc helyi jegyeinek megtartására. A fiatalok által elsajátítandó táncanyag elsődleges forrásaként az idősebb korosztály tudását jelölte ki, tehát a korosztályok közti átadást tűzte ki célul az együttes számára. Kívánatosnak tartotta, hogy a közösség saját táncalkalmait (pl. kukoricafosztó, *bursza*) jelenítse meg a színpadon. Martin fellépése értékközpontúnak tekinthető, hiszen a pusztai színpadi látványossággal szemben az általa *hagyományosnak* tekintett tánc kultúra színpadra vitelét támogatta. A fent bemutatott patronálás egy helyi példája a Népművészeti Intézet munkatársai tevékenységének, akik a tánc hagyományoknak nemcsak gyűjtői és feldolgozói, hanem aktív alakítói és formálói is voltak.⁶²

Összegzés

A Népművészeti Intézet munkatársai elsődlegesen egy, a Szabolcs-Szatmár megye táncfolklórját bemutató monográfiához gyűjtötték adataikat, a táncélet leggazdagabb, emlékezet útján elérhető korszakából. Kérdéseik a legtöbb esetben interjúalanyaik fiatalkorára (századelő és a két világháború közti időszak) irányultak, ám a forrásanyagból kiderül, hogy a kutatók a jelen idősíkjára is fogékonyak voltak. Az 1950-es években új, gyakran felülről megrajzolt keretek közé kerülő táncalkalmakkal találta magát szembe a kutatói tekintet: a termelőségvetkezett tánc csoportjának próbái, MNDSZ által szervezett táncalkalmak, párházban rendezett mulatságok. A gyűjtők érzékenységeről árulkodik, hogy a folyamatokat nemcsak pusztán tény alakjában rögzítették, hanem a helyi közösség viszonyulását is hangsúlyosnak érezték a megváltozott keretekhez. Jakab Ilona és Martin György szövegei elsődlegesen a bokortanyák táncfolklórjának forrásai, ugyanakkor megörökítették a társadalmi- és gazdasági viszonyaiban, életmódjában gyökeres változást tapasztaló vidéki társadalom és a kutatók találkozásának pillanatát is. A mozgóképes megörökítéshez vezető út bemutatása reményeim szerint a kor néprajzi érdeklődésének kutatásához szolgálhat egy apró, talán nem haszontalan adalékkal.

---

különböző szintű bemutatóin (helyi, járási, megyei) is gyakran látták el a szakmai értékelés feladatát. FÜGEDI–SZÉLPÁL-BAJTAI 2015: 92.

⁶² További adalék a témában a Népművészeti Intézet Néprajzi Osztályának élén álló Muharay Elemérnek a helyi közösségek táncéletére gyakorolt hatása, melyet Maác László részletez visszaemlékezésében. FÜGEDI–SZÉLPÁL-BAJTAI 2015: 205–206.

Irodalom

DEÁKY Zita – KOLTAY Erika (szerk.)

2016 *Maglódi hagyományok*. Maglód: MagHáz Centrum.

DÓKA Krisztina

2011 *A magyar táncfolklór átalakulása*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

ERDEI Ferenc

1942 *Magyar tanyák*. Budapest: Athenaeum.

FARKAS Lajos

1895 A „kállai kettős”. *Ethnographia* 6. évf. 4. sz. 288–297.

FÖLDIÁK András (összeáll.)

1996 A Magyar Művelődési Intézet ötven évének öt korszakából. *SZÍN* 1. évf. 2. sz. 2–7.

FÜGEDI János – SZÉLPÁL-BAJTAI Éva (szerk.)

2015 *Maác*. Budapest: L'Harmattan, MTA Zenetudományi Intézet.

GÖNYEY Sándor – LAJTHA László

1943 Tánc. In VISKI Károly (főszerk.): *A magyarság néprajza. IV. A magyarság szellemi néprajza: Zene – tánc – szokások – hitvilág – játék*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 76–131.

KARÁCSONY Zoltán

2003 Martin György: A botoló tánc zenéje. *Folkmagazin* 10. évf. 1. sz. 30–31.

KÓSA László

1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Budapest: Planétás Kiadó.

Központi Statisztikai Hivatal

1956 *Magyarország helységnévtára*. Budapest: Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó.

LUBY Margit

1959 Porcsalmai botoló. *Alföld* 10. évf. 5–6. sz. 168–170.

MARTIN György

1965 Beszámoló a Népművészeti- és Népművelési Intézetben végzett tánckutató munka eredményeiről. *Ethnographia* 76. évf. 2. sz. 251–259.

MARTIN György – PESOVÁR Ernő

1958 A Szabolcs-Szatmár megyei monografikus tánckutató munka eredményei és módszertani tapasztalatai. *Ethnographia* 69. évf. 3. sz. 424–436.

MÁRKUS Mihály

1943 *A bokortanyák népe*. Budapest: Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarisztudományi Intézete.

MORVAY Péter

1949 A népi tánc kutatás két esztendeje. *Ethnographia* 60. évf. 1–4. sz. 387–393.

MORVAY Péter – PESOVÁR Ernő (szerk.)

1954 *Somogyi táncok*. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó.

NAGY József

2008 Kényszerszövetkezetek Magyarországon (1948–1956). 1. A szövetkezeti szervezés előzményei. *Agártörténeti Szemle* 49. évf. 1–4. sz. 169–211.

NYÁRÁDY Mihály

1969 A nagykállóiak „kállai kettős” tánca. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 4. évf. 3. sz. 23–44.

Ö. KOVÁCS József

2012 *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest: Korall.

2015 *Vidéki Magyarország 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról*. Budapest: Balassi Kiadó, Korall.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

2000 A „pásztorrend”. In PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.) – SÁRKÁNY Mihály – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben VIII. Társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 117–137.

PÁLFI Csaba

2006 A Gyöngyösbokréta története. In FELFÖLDI László – KARÁCSONY Zoltán (szerk.): *Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény II/A*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, Európai Folklor Intézet. 397–434.

PESOVÁR Ernő

1987 In memoriam Martin György. *Ethnographia* 98. évf. 2–4. sz. 149–159.

RÉTHEI PRIKKEK Marián

1924 *A magyarság táncai*. Budapest: Studium.

ROMSICS Ignác

2010 *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó.

SIMKÓ Gyula

1909 *Nyíregyháza és tanyáinak települése*. Kolozsvár: Stief Jenő és Társa.

SZEMKEŐ Endre – VIGA Gyula

2005 Márkus Mihály (Nyíregyháza, 1912. augusztus 16. – Kassa, 2004. október 5.). In VERES László – VIGA Gyula (szerk.): *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIV*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 691–697.

[sz.n.]

1952 *Az országos társadalmi néprajzi gyűjtés tájékoztatója*. Budapest: Népművészeti Intézet.

[sz.n.]

1953 *A társadalmi néprajzi gyűjtés alapkérdőíve*. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó.

[sz.n.]

2010 Akikre emlékezünk. *Gödöllői szolgálat* 19. évf. 18. sz. 8.

TÓTH Heléna

2015 Névadó, KISZ-esküvő, temetés. A társadalmi ünnepek kialakítása és a kollektivizálás, 1958–1962. In HORVÁTH Sándor – Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 257–279.

VALUCH Tibor

2005 *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris Kiadó.

VARGA Zsuzsanna

2006a Paraszti követelések 1956-ban. In ESTÓK János (szerk.): *1956 és a magyar agrár-társadalom*. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 81–104.

2006b A falusi társadalom feszültségócai az 1950-es évek közepén. *Múltunk* 51. évf. 4. sz. 223–239.

2014 Kiűtkeresés az agárszektor válságából az „új szakasz” (1953–1954) idején. *Századok* 148. évf. 1. sz. 117–132.

VEREBÉLYI Kincső

2005 *Szokásvilág*. Debrecen: Néprajzi Tanszék.

VITÁNYI Iván

1964 *A magyar néptáncmozgalom története 1948-ig*. Budapest: Népművelési Intézet.

Archívumi források

MTA BTK Zenetudományi Intézet Népzene- és Néptáncutató Osztály és Archívum

Filmtár

Ft. 2. (Nagykálló), Ft. 260. (Nagykálló), Ft. 299. (Nyíregyháza–Bundásbokor), Ft. 300. (Nyíregyháza–Debrőbokor), Ft. 302. (Nagykálló–Császárszállás), Ft. 303. (Nyíregyháza–Tamásbokor).

Kézirattár

Akt. 0090. (Őrhalom, Hügyag), Akt. 0120. (Maglód), Akt. 0154. (Báta), Akt. 0192. (Bugyi), Akt. 0207. (Harc), Akt. 0223. (Harc), Akt. 0229. (Dömsöd), Akt. 0250. (Maglód), Akt. 0235. (Maglód), Akt. 0313. (Dunapentele), Akt. 0489. (Petneháza, Baktalórántháza, Nagyhalász, Tiszarád, Vasmegyer, Felsőzsolca), Akt. 0583a. (Görög szállás, Királytelekpuszta), Akt. 0583b. (Debrőbokor), Akt. 0583c. (Bedőbokor), Akt. 0583d. (Halmosbokor), Akt. 0583e. (Kazárbokor), Akt. 0583f. (Vajdabokor), Akt. 0583g. (Siposbokor), Akt. 0583h. (Bundásbokor), Akt. 0583i. („Rozsrétbokor II.”, „Rozsrétszőlő”), Akt. 0583j. (Alsópázsit), Akt. 0592. („Felsőbadurbokor”, Felsőpázsit), Akt. 0593. („Felsősóskút”), Akt. 0594. (Tamásbokor), Akt. 0595. (Magyarbokor), Akt. 0597. („Császárszállás–Butykatelep”).

Kézirattár (Feldolgozás alatt)

Chernelházadamonya (Akt. F.a.), Hosszúpereszteg (Akt. F.a.), Zalabér (Akt. F.a.), Egervár (Akt. F.a.), Zalavár (Akt. F.a.), Bérbaltavár (Akt. F.a.), Oszkó (Akt. F.a.), Hévízgyörk (Akt. F.a.), Kiskunlacháza (Akt. F.a.), Mende (Akt. F.a.), Monor (Akt. F.a.), Gomba (Akt. F.a.), Gyömrő (Akt. F.a.).

Térkép

TIMÁR GÁBOR et al.

2008 Nyíregyháza: Magyarország katonai felmérése, 1941. In TIMÁR GÁBOR et al.: *Magyarország topográfiai térképei a második világháború időszakából*. DVD. Budapest: Arcanum.

The Folkdance Researchers and the *Bokortanyák Népe* (People of Clustered Rural Settlements) in the Material and Manuscripts of the Institute of Folk Arts

In my paper, I shed light on the research possibilities of manuscripts and label collections that precede filming of folk dances and establish the ethnographic background of motion picture collections, through the material of predominantly dance folkloristical collections made in the *bokortanya*'s (clustered rural settlements) in 1956. Putting the source group into a social context has a significant importance in my analysis. Collections were conducted with the assistance of the Ethnography Department of the Institute of Folk Arts in Hungary. Preparation of the filming was ensured by Ilona Jakab's field trips, the results of which the collector documented in details on labels. Motion picture recording, of which György Martin made reports, was conducted by a larger work group including Ilona Jakab, Anna Gábor, György Martin, Ferenc Pesovár, and István Halmos. With the examination of the source group we can have a better insight on the era's changes of interests, research methods and collection process. As a social background, we can identify the population exchange after World War II, and municipality measures and agricultural policies in the 1950s: these factors got to the surface in the material of the predominantly dance folkloristical collection, as they led to the transformation of the contexts of dance life. Reports made for the Institute of Folk Arts about the patronage of certain dance groups provide insights into the mechanisms of the relation between the field and the collector.